

Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi

2024, 7(11): 894-905.

DOI: [10.26677/TR1010.2024.1470](https://doi.org/10.26677/TR1010.2024.1470)

ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

KAVRAMSAL MAKALE

Etnisite Dinamikleri: Çeşitlilik, Değişim ve Kuramsal Perspektif

Dr. Öğr. Üyesi Vefa ADIGÜZEL, Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Bingöl, e-posta vefaadiguzel@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8901-4251>

Öz

Bu çalışmanın odak noktasını etnisite kavramı oluşturmaktadır. Etnisite sosyal bilimlerde tartışılan ve araştırılan bir olgudur. Özellikle kavramın tarihsel gelişimi ele alındığında farklı sosyal kategorilerin ve formasyonların ortaya çıktığı görülecektir. Çalışmada etnisitenin biyolojik, fizyolojik, sosyal, kültürel ve dilsel birtakım bileşenlerle ifade edildiği açıklanmıştır. Etniklik konusundaki farklı tanımlamalar ve yaklaşımlar etnisitenin toplumsal düzeyde merkezi bir kavram olmasından kaynaklanmaktadır. Çalışmanın genelinde, etnisite kavramının tanımı ve bileşenleri üzerinde durularak, etnisite kuramlarının sınıflandırılması amaçlanmıştır.

* Bu çalışma, Gençlerin Siyasallaşması ve Siyasal Katılımında Kimlik ve Din Etkisi: Bingöl Örneği başlıklı doktora tezinden derlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Etnik Kimlik, Etnisite, Etnisite Kuramları

Makale Gönderme Tarihi: 20.07.2024

Makale Kabul Tarihi: 03.11.2024

Önerilen Atıf:

Adıgüzel, V. (2024). Etnisite Dinamikleri: Çeşitlilik, Değişim ve Kuramsal Perspektif, *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(11): 894-905.

**Journal of Social, Humanities and
Administrative Sciences**

2024, 7(11): 894-905. DOI:[10.26677/TR1010.2024.1470](https://doi.org/10.26677/TR1010.2024.1470)
ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

CONCEPTUAL PAPER

Ethnicity Dynamics: Diversity, Change and Theoretical Perspective

Assistant Prof. Dr. Vefa ADIGÜZEL, Bingöl University, Faculty of Arts and Sciences, Bingöl, e-mail vefaadiguzel@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8901-4251>

Abstract

The focus of this study is the concept of ethnicity. Ethnicity is a phenomenon that is discussed and researched in social sciences. Especially when the historical development of the concept is considered, it will be seen that different social categories and formations have emerged. In the study, it was explained that ethnicity is expressed with a number of biological, physiological, social, cultural and linguistic components. The different definitions and approaches to ethnicity are due to the fact that ethnicity is a central concept at the social level. Throughout the study, it is aimed to classify the theories of ethnicity by focusing on the definition and components of the concept of ethnicity.

Keywords: Ethnic Identity, Ethnicity, Ethnicity Theories.

Received: 20.07.2024

Accepted: 03.11.2024

Suggested Citation:

Adıgüzel, V. (2024). Ethnicity Dynamics: Diversity, Change and Theoretical Perspective, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 7(11): 894-905.

GİRİŞ

Etnisite üzerine yapılan çalışmalar sosyal bilimlerin temel konularından biridir. Etnisite, bir kimlik biçimidir. Bu kimliğin temel dinamiklerini din, dil, sosyal ve kültürel faktörler belirlemektedir. Etnisite kavramı çoğu zaman biyolojik, kültürel ve siyasi taleplere göre değerlendirilmektedir. Etnisite insan gruplarının kendilerini tanımlama ve diğer topluluklardan farklılıklar düzeyinde ayırt etme biçimidir. Bireylerin etnik kimlikleri tarihle, coğrafyayla ve sosyo-kültürel yapıyla ilişkilidir. Bu yüzden etnik kimliğin anlaşılması, toplumsal yaşamın dinamiklerini anlamak açısından önemlidir. Etnik kimlik, sadece toplumsal kimlikleri değil, aynı zamanda siyasi ve ekonomik düzeyi de etkilemektedir. Etnisite tartışmalarında ötekilik, ayrımcılık, aidiyet duygusu ve toplumsal statü gibi ana temalar belirleyici olmaktadır. Etnisite, bireylerin ve insan gruplarının kimlik oluşturma sürecinde merkezi bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Etnisite kuramları, etnik kimlikleri anlamaya dönük çeşitli yaklaşımlar sunmaktadır. Bu teoriler; kimliklerin oluşumunu, değişimini ve çeşitliliğini farklı açılardan ele almaktadır. Bu kapsamda etnik grup çeşitliliğinin ve etnik çatışmaların bireysel ve toplumsal etkilerinden bahsetmek mümkündür.

Bu makalede etnisitenin tarihsel evrimi, günümüzdeki anlamı ve tanımları ele alınarak, etnik kimlik üzerindeki faktörler açıklanmıştır. Bununla birlikte ırk ve etnisite arasındaki ayrıma açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, etnisite kuramları ve temel tezleri incelenerek, etnisitenin geniş bir çerçevede tanımlanması amaçlanmıştır.

ETNİSİTE

Etnisite teriminin kökenleri Eski Yunan tarihine dayanmaktadır. Özellikle Eski Yunan uygarlığının “polis devleti” temelinde kurulması, etnisite kavramının tarihsel gelişimini anlamak açısından önemlidir. Çünkü Eski Yunan’da “polis” sözcüğü sadece devlet olgusunu tanımlamak için kullanılmamıştır. “Polis” kavramsal olarak siyasi ve sosyal özellikleriyle kentte yaşayan insanların sınıflaşmasıyla açıklanabileceği gibi, gerçek yurttaşları tanımlama noktasında da bir anlama sahiptir (Nişancı ve Işık, 2015: 197). Yalçiner’in ifade ettiği gibi (2014: 190) etnisite kavramı ilk defa 1953 yılında Amerikalı sosyolog David Reisman tarafından kullanılmıştır. Fakat kavramı oluşturan etnik (ethnic) kelimesinin etimolojik kökenleri Antik Yunan’daki etnos (ethnos) sözcüğünden gelmektedir.

Din, mezhep, dil, kabile, klan ve ırk gibi toplumsal kategorilerden bir tanesini oluşturan etnisite olgusu, 19. yüzyıldan itibaren bilimsel bir form olarak Avrupa’da sosyal bilimler alanında araştırılan konulardan biri olmuştur. İlk zamanlarda daha çok biyolojik argümanlarla özdeşlenen etnisite daha sonraları fizyolojik ve genetik özelliklere, bazen de kültürel ve dilsel öğelere bağlı olarak açıklanmıştır. Avrupalı antropologların özellikle Afrika, Asya ve Okyanus’ya etnik kategorilerin keşiflerine yönelik gözlemleri etniklik ve etnisite konusunda Avrupa dışı toplumlar için politik bir formasyona dönüşmüştür (Aktürk, 2006: 34). Bauman’a (2006: 69) göre etnisite ile ilgili çalışmalar, Batı toplumunda yaygınlaşmadan önce sömürgeleştirilen dünyada başlamıştır. Bu durumun iki temel nedenine işaret eden Bauman, kültürel antropologların 1960’lara kadar sömürge ülkelerde yaptıkları çalışmalar ile ulus-devletlerin varlığı, kentleşme ve sanayileşmeyle birlikte, etnisitenin siyasi gündemdeki önemli konulardan birini teşkil etmesinden kaynaklanmıştır. Sosyal bilimlerde politik gündemlere konu olan temel kavramlar, sözcük anlamlarından ziyade politik bir dil ve duruşla ele alınırlar. Halk anlamına gelen “ethnos” ‘tan türeyen etnisite ise halk kelimesinin masumane ifadesinin ötesine geçerek politik bir çağrışımla günümüze kadar gelmiştir (Bostancı, 2003: 6).

Çelik (2013: 22) etnisitenin batıdan doğmuş bir terim olarak, yine batıda yaşanan etnik gelişmeler sonucunda dünyanın her yerinde tüm insanlığı etkileyen bir kavrama dönüştüğünü belirtmiştir. Bu kavramın güçlü ve hissedilebilir etkileri devletlerarasındaki mücadelelere ve savaşlara yansımıştır. Modernleşme ve küreselleşme gibi makro değişimlerle etnisite, kültürel farklılıklar ve ilişkiler düzeyinde önemini korumuştur. Diğer bir ifadeyle etnisite olgusu ırk, dil, din vb. özelliklerle ve değerlerle ilişkili olduğu sürece toplum içinde merkezi bir kavram olacaktır. Eriksen'in (1993: 12) ifade ettiği gibi "etnisite temelde bir grup özelliği değil, bir ilişki boyutudur".

Etnisite, birbirlerine benzeyen ve birbirleriyle belli oranlarda çakışan öğeleri harekete geçiren kültürel farklılıklardan oluşmaktadır. Etnisitenin özünü teşkil eden ve özü görünür kılan temel biyolojik veya fizyolojik farklılıklar silindikçe etnisite olgusunun ontolojik özelliği kaybolacaktır. Dolayısıyla etnisiteyi oluşturan ve karşılıklı olarak birbirlerini etkileyen kültürel formlardır. Bu farklılıklar onlara sahip olan bizlerin kendi kültürümüzü ayırt etmemizi ve diğer taraftan da başka farklılıklara sahip olanlara yani rakip kültürlerle karşı bir duruş sergilememizi sağlar (Gellner, 2016: 61-62).

Etnisite kültürel gerçekliğiyle bir kimlik tanımını içermektedir. Bireyin toplumsal hayatta kendini ötekilerden farklı tanıtmaya veya hâkim ideolojinin bireyi farklı tanımlama çabası sonucunda şekillenen etnisite olgusu, bireyin sadece "ben kimim" sorusuna verdiği yanıt karşısında, bireyi vatandaşlık, ulus, ekonomik sınıf ve kendisini betimleyen farklı kimlik unsurlarına yönlendirmektedir (Nişancı ve Işık, 2015: 197). Kişiyi tanımlayan bu unsurlar geleneksel ve modern düzeyde bir anlam içeriğine sahip olduğu gibi siyasal bir işleve de sahiptir. Etnisite konusundaki bu temel değişkenlerin inşa süreci etniklik ve etnik kimlik temelinde açıklanabilir. Etniklik genel olarak soy, tarih bilinci, dil, din ve sahip olunan kültür itibarıyla diğer gruplardan farklılığı belirten esnek bir kavramdır. Etnik kimlik ise dil, din, inanç, gelenek, görenek ve toplumsal değerlerin temsil edildiği sosyo-kültürel bir olgudur. Bir başka deyişle, etnik kimlik biyolojik genetik ve ırki değildir, sonradan edinilen özelliklerdir (Önder, 2015: 1). Akıncı'ya (2014: 34) göre ise etnik kimlik, belirli bir grubun geleneklerini, değerlerini ve inançlarını kapsayan kültürel bir kimliktir. Etnik kimlik terimini özelliklerinden (dil, din, soy ve ortak köken) dolayı dinamik, karmaşık ve bir o kadar da akışkan bir kavram olarak değerlendiren Akıncı, atfedilen ve kabullenilen etnik kimliklerin doğalarının her zaman örtüşmediğini belirtmiştir. Etnik grup hem kendini tanıma hem de dış grup tarafından tanınma olarak anlaşılmalıdır.

Somersan (2004: 38) etnik kimliklerin değişmez mutlak ilkeler olmadıklarını söyler. Etnik kimlikler doğası gereği tarihsel süreçte olaylar, durumlar ve dönemler karşısında değişir, gelişir, zaman zaman önemini artırır ve bazen de yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalırlar. Fakat sonra bir bakıyorsunuz tekrardan ortaya çıkıyorlar. Etniklik ve etnik kimlikteki bu sosyolojik değişimi sorgulayan Smith (2016: 40-41) özellikle "etnik" için ilgi gören bir kavram olduğunu belirtir. Çünkü bu kavram bazıları için, aslî bir niteliğe sahip olup zamanın dışında doğal olarak bulunmaktadır. Yani insanî varlığın verilerinden biridir. Etnikliğe ilgi duyulan diğer bir nokta ise bu olgunun durumsal olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Bu özellik etnik kimliğin bireysel ve kolektif çıkarlar için durumlara göre değişiklik gösterebileceğini ifade etmektedir. Bu durum, etnisite ile doğrudan ilişkili olan etnik kimliklerin toplumsal ve siyasal içeriklerde "araçsal" olarak kullanımını mümkün kılmaktadır.

Etnisite aidiyet duyguları, ortak noktaları aynı olan dili, kültürü ve gelenekleri canlı tutan, nesiller arası sürekliliği sağlayan ve bir topluluğun oluşumunda temel olan unsurları referans alan bir toplumsal organizasyondur (Yanık, 2013: 231). Bu yönüyle etnisite, hem kültürel düzeyde hem de coğrafi düzeyde bir bütünlüğü bir tarihi ve ortak bir sosyo-kültürel miras olarak değerlendirilebilir. Bu yüzden etnik gruplar kendi topraklarını korumak için diğer etnik gruplarla ortak sınırlar inşa ederek birlikte sıkıca örülmüş kültürel gruplar halinde yaşamayı tercih ederler. Kolektif bir bilinci temsil eden bu yapılaşma etniklik ve etnik kimlik noktasında

denetleyici ve kontrol eden bir kültürel birliktelik biçimi olarak düşünülmelidir (Popeau, 2014: 236-237). Kolektif kimlik bilincini kolektif bir tarih bilincine dönüştüren etnisite kavramındaki bu sosyolojik ilişkiler aynı zamanda etnik gruplarda kimlik duygularını pekiştirir. Bilgin'in (1994: 55) belirttiği gibi, kimlik duygusu belirli bir etnik grubun/sınıfın kendi özgün farklılığını inşa etmek üzere bir referans kaynağı olarak kolektif bir geçmiş yaratma çabası içindedir. Bu geçmiş, biyolojik ve kültürel öğeleriyle bir miras olarak doldurulabilir ve temsil edilebilir.

Etnisite tanımlamasındaki kolektif ve homojenlik muğlak bir hal alarak geçerliliğini yitirmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında küresel ölçekte görülen ayrılıkçı ve ayrımlaştırıcı paradigmlar etkilidir. Özellikle etnisite olgusunun etnik kimlik temelinde tekil veya tekçi bir kimlikle ilişkilendirilmesi siyasi, toplumsal ve kültürel yapılarda sosyolojik tahayyülde sorunlu olmuştur (Yanık, 2013: 235). Etnisite terimi, 21. yüzyılda ulus, milliyetçilik, ideoloji ve ırk gibi kavramlardan sosyo-politik farklılık göstererek sosyolojik açıdan önemli bir kavram haline gelmiştir.

Sosyolojik Bir Dikotomi: Irk ve Etnisite

Irk ve etnisite kavramlarını birbirinden ayırt etmenin güçlüğü birçok kuramcı tarafından dile getirilmiştir. Eriksen, etnisitenin farklı biçimlerde ortaya çıkmasından ve etnik ideolojilerin kendi üyeleri arasında ortak nesil vurgusundan dolayı ırk ve etnisite ayrımının problemli olduğunu söylemiştir. Banton'un ırk ve etnisite arasındaki ayrımı "biz" kategorisi ırkı da "onlar" veya "öteki" kategorisi üzerinden ele alması ırk ve etnisite kavramları arasındaki farklılığı göstermektedir (Popeau, 2014: 244-245). "Irk" terimi değerlendirilmesi zor bir kavramdır. Çünkü bilimsel açıdan kullanım değerini kaybetmiş olsa da toplumsal alanda geçerliliğini devam ettirecek baskın bir fonksiyona sahiptir. Birçok sosyolog "ırk" ın ideolojik bir söylem olduğunu belirtmek için, kavramı korkuyla tırnak işareti içerisinde göstermiştir (Giddens ve Sutton, 2014: 208). Bu durum ırk ve etnisite ilişkisinin kavramsal düzeyde çatışmalı ve muhalif görüşleri içerdiğini doğrulamaktadır.

Kan bağına dayanan bir kategori olan etnisite sınıf, dil, mezhep ve ideolojik olarak diğer toplumsal kategorilerden ayrılmaktadır. Kan bağı algısı etnisite kavramını ırk kategorisinin bir alt kümesi, klan ve kabile gibi geniş bir nüfus kitlesine sahip olan diğer sosyal kategorilerin ise özdeşi veya bir üst seviyesi olarak algılamaktadır (Aktürk, 2006: 28). Etnisite kavramının ırk kavramına karşı bilinçli bir şekilde kullanıldığını vurgulayan Marshall etnisiteyi; özgün kültürel davranışlar bakımından diğer kolektif yapılardan farklılaşan, ortak özellikler ve ait olma hissiyatıyla başkaları tarafından algılanan kişileri tanımlayan bir olgu olarak temellendirmektedir (Özdemir vd., 2008:332).

Anık'a (2012: 50) göre, etnisitenin ırk kavramından farklılığı etnisite ile ilgili temel çalışmalarda belirtilmiştir. Irk biyolojik değişkenler bağlamında, etnisite ise daha çok sosyal, kültürel, dilsel ve toplumsal benzerlikler açısından ele alınmıştır. Diğer bir ifadeyle ırk kavramı, biyolojik bir içeriğe, etnisite ise sosyolojik bir içeriğe sahiptir. Etnisitenin ırk kavramından ayrılan diğer bir yönü ise, etnisitenin sonradan benimsenen, öğrenilen ve içselleştirilen bir değerler dizisinden oluşmasıdır. Bu yönüyle etnisite paylaşılan ortak bir kültürel mirastır. İki kavram zaman zaman eş anlamlı olarak birbirlerinin yerine kullanılsa da, etnisite sosyolojik bir geçmiş algısına sahiptir ve biyolojik değildir. Etnisiteyi dil, kültür, toplumsal değer ve toplumsal pratikler açısından bir insan grubuna aidiyeti sağlayan etnik kimlik bileşenleri üzerinden okumak mümkündür (Özben, 2017: 227).

“Ben Merkeziliğin” Sosyolojik Tahayyülü: Etnosantrizm

Kişinin kendi kültürünü merkeze alması, sadece kendi kültürel unsurlarını üst bir kültür olarak değerlendirip, diğer kültürel farklılıkları ise kendi kültürüne göre yorumlamasına, eleştirmesine ve aşağılamasına etnosantrizm denir. Etnosantrik bakış açısında birey, diğer kültürleri ve yaşayış tarzlarını ise bir toplum mühendisliği veya jakoben tavırlarla anlamaya çalışır (Zencirkıran, 2016: 74). Riutort (2017: 65) etnomerkezciliği, etnoloğu bekleyen bir tehlike olarak görmektedir. Çünkü etnomerkezcilikte başkalarını değerlendirirken kendi değerleri üzerinden diğer kültürel farklılıkların inkâr edilmesi söz konusudur. Etnomerkezciliğin aşırı bir formu ırkçılığa hatta ırklar ve etnisiteler arasında soykırıma zemin hazırlamaktadır (2017: 66).

Etnomerkezcilikte iki farklı kültürel olgunun karşılıklı etkileşimi ve ilişkisi ifade edilmelidir. Uluç'a (2003: 2) göre, etnosantrik bakış açısında kişinin kendi kültürel kimliğini yüceltmesi, ötekini aşağılaması ve ötekini yok sayma eğilimi bulunmaktadır. Fakat burada dikkat edilmesi gereken nokta; etnosantrik bakış açısıyla kendi kültürel öğretimiz doğrultusunda ötekini yorumlarken, ötekinin de bizi kendi kültürel gerçekliğiyle yorumladığını ve değerlendirdiğini unutmamalıyız. Dolayısıyla “etnosantrik bakış açısını hayatımıza dâhil etmeye devam ettiğimiz sürece karşılaşacağımız kültür hep kendi kültürümüz olacaktır” (2003: 4).

Etnisite Kuramları

Etnisite ve etnisite kavramıyla ilişkili terimlerin kullanımı antik çağlara kadar uzanmaktadır. Etnisite kavramının sosyal bilimlerde incelenmesinin tarihi yakın olduğu için etnisite kuramlarını sınıflandırmak kolay olmamıştır. Çünkü etnisite kuramlarını sınıflandırmada bazı temel güçlükler bulunmaktadır. Özellikle etnisite olgusunun teoloji, felsefe, psikoloji, arkeoloji, antropoloji, sosyoloji ve siyaset bilimi disiplinlerinin ilgi alanına girmesi, bu disiplinlerin veya disiplinler arasındaki çalışmaların etnisite terimiyle ilişkisi farklı etnisite kuramlarının ve yaklaşımlarının gelişmesine yol açmıştır (Sağır ve Akıllı, 2004: 6). Etnisite kuramlarının incelenmesindeki diğer bir güçlük ise, etnisite ve milliyetçilik kavramları arasındaki anlam belirsizliğinden kaynaklanmaktadır. Terminolojik açıdan aynı temel noktaları paylaşan bu iki kavram için bazı yazarlar arasında farkın olmadığına dair görüş ayrılıkları gözlenmiştir (Akıllı, 2003: 42). Bu durum etnisite ve milliyetçilik arasındaki öznel ve nesnel değerlendirmelerin etnisite kuramlarında farklı perspektiflere yansıdığını göstermektedir.

Dieckhoff ve Jaffrelot (2018: 69) milliyetçilik ve etnisiteyi ayrı görmenin bu iki kavramı birleştirmenin ulus ve milliyetçilik teorilerini karıştırmak kadar yanıltıcı olabileceğini belirtirler. Etnisite ile ilgili yakın tarihte yapılan çalışmalarda milliyetçilik ve etnisite terimlerinin birbirlerinden ayrıldıkları noktalar daha iyi gözlenmektedir. Bu konuda ileri sürülen ilk farklılık toprakla ilişkiye dair bir ayrımdır. Toprak, ulusları etnik gruplardan ayıran bir etmen olsa da etnik gruplar var olan devletin toprakları üzerinde dağılmıştır. Etnik kimlik ve milliyetçilik arasında varsayılan ilişkiden dolayı, etnik gruplar ve kategoriler ile ilgili yapılan araştırmaların milliyetçilik üzerine yapılan çalışmalara yön veren teorilerin etkisinde kaldığını ifade eden Aktürk, etnisite konularındaki kuramsal tartışmaların milliyetçilik çalışmalarında olduğu gibi, primordiyalizm (ilkçi), enstrümentalizm (araçsalcı), ve konstrüktivizm (inşacı) yaklaşımlarında gerçekleştiğini söyler (Aktürk, 2013: 138).

Tablo 1'e göre, etnisite kavramıyla ilgili temel tartışmalar kuramsal düzeyde başlamıştır. Her bir kavram veya yaklaşım etnisite olgusunu farklı açılardan ve farklı gerekçelerle açıklama eğilimi göstermiştir. Etnisite kuramları; etnik kimlikleri oluşturan nedenler, etnik kimliklerin doğasını ve etnik kimliklerin nasıl oluştuğunu anlamaya yönelik olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda etnisite kuramlarını; ilkçi (primordialist) kavram, inşacı (constructivist) kavram, araçsalcı

(instrumentalist) kuram ekseninde ele almak mümkündür (Sağiroğlu, 2014: 43). Ayrıca etnik grup kavramını inceleyen ilk sosyolog olan Max Weber'in ve Karl Marks'ın etnisite, ırk ve sınıf kavramı ile ilgili görüşleri etnisite yaklaşımları açısından değerlendirilebilir.

Tablo 1. Etnisitenin Doğasına ve Temeline İlişkin Dört Yaklaşımın Özeti

Yaklaşım	İlkçi	Yapısalcı	Araçsalcı	Entegrasyon/Entegre
Doğası	Miras yolu ile atfedilen kalıtsal özellikler	Toplumsal olarak inşa edilen kimlikler	Toplumsal bir enstrüman/Sosyal bir araç.	Soy ve toplum tarafından inşa edilir
Etnik Sınırları	Sabit/Değişmez	Esnek	Esnek	Sabit ama değişebilir
Temeli	Soy	Toplum	Maliyet/Fayda	Soy, toplum, maliyet ve fayda

Kaynak: Yang, (2000: 56).

İlkçi (Primordialist) Kuram

Primordialist terimi, İngilizcede iki anlama gelmektedir. “Başlangıçtan beri var olan” ve “ilk yaratılan ya da geliştirilen” anlamlarında “ilkçi” olarak kullanılan Primordialist kavramını, ilk kullananın İngiliz tarihçi Edward Shils olduğu düşünülmektedir. Shils, bir ailede aile üyeleri arasındaki ilişkilerin veya güçlü bağların aile içerisindeki sürekli iletişim halinden kaynaklanmadığını belirtmiştir. Üyeler arasındaki bağlılığın temel nedeni, kan bağına dayanmaktadır. Dolayısıyla bu bağ “ilk olma” niteliğini taşıyarak her şeyden önce yaratılmış bir özelliğe sahiptir (Özkırımlı, 2017: 80). İlkçi bakış açısı, etnik kimliğin tarihsel ve sosyal koşullardan bağımsız olduğunu ekonomik düzenlemelerin ve kriterlerin bu bağı etkilemediğini ve ilksel bağlılıkların siyasi temayüller üzerinde etkili olduğu görüşünü içermektedir. Primordialist görüşü benimseyenler açısından, etnik gruplar doğuştan verili bir biçimde var olan somut ve özerk olgulardır. Bu yüzden etnik bir grubu oluşturan bağlılıklar; dil, din, kültür, ekonomi, tarih, coğrafya, politika vb. faktörlere indirgenemez ve açıklanamaz (Taştan, 2010: 200). Primordialist kuram bu bağlamda “etnik kimlikleri” sadece biyolojik karakterle ele almayı öngörmektedir.

Primordialist etnisite kuramları iki temel gruba ayrılmaktadır. Kültür, gelenek, dil, din ve tarih gibi toplumsal değerlerden oluşan ve kan bağı ilişkisine dayanan kültürel yaklaşım ile genetik özellikler taşıyan ve etnisiteyi akrabalık seçiminin zorunlu sonucu olarak ele alan sosyo-biyolojik yaklaşımdır (Sağır ve Akıllı, 2004: 9). Clifford Geertz (Roger, 2008: 37) primordialist kuramda ilksel bağların biyolojik gücüne vurgu yapmaktadır. Kan ve ırk temelinde ele alınan bu ilksel bağlar yok edilemeyecek kadar güçlü olduğu için birey bu bağların kısılcından kurtulamaz. Oyman'a (2016) göre Geertz, etnisiteyi primordial yaklaşım bağlamında ele alırken gelenek, akrabalık, din ve dil gibi kültürel öğeleri önemsemiştir. Çünkü kan, dil ve gelenek gibi güçlü ilksel bağların bireyler üzerinde yaptırım gücü bulunmaktadır. İnsanlar çıkar, menfaat veya toplumsal ilişkilerin zorunluluğundan dolayı değil, bu bağların rasyonel ve mutlak kudretinden dolayı akrabalık ilişkilerine karşı bir bağlılık hissederler (Oyman, 2016: 12). Geertz'in etnisiteyi oluşturan temel unsurları; kan bağı, dil, ırk, din, bölge ve gelenek olarak belirtmesi ilksel bağların gücü noktasındaki görüşlerini desteklemektedir (Geertz, 1994).

Etnisiteyi kan bağı üzerinden açıklayan primordialist kuramda muğlak bir noktanın varlığına dikkat çeken Aktürk; Geertz, Connor ve Grosby gibi primordialistlerin etnisite ile ilişkilendirilen “kan bağı”nın nesnel olarak kanıtlanamayacağını ileri sürdüklerini dile getirir. Burada önemli olan nokta, kan-soy bağı olan bireylerin olduğuna dair öznel inanç algılarıdır. Bu yüzden etnisite kavramı, kan bağı algısına dayanan bir toplumsal kategori olarak ele alınır ve kan bağı algısı etnisitenin önemli bir ögesi haline gelir (Aktürk, 2013: 139).

Araçsalcı (Instrumentalist) Kuram

Araçsalcı kuram genellikle ilkçi kurama karşı bir eleştiri olarak ortaya çıkmıştır. İlkçi kuramın temel tezleri olan kan bağına dayanan veriler ve doğuştan getirilen özellikler araçsalcı kuram içerisinde ölçüt olarak ele alınmaz. Özkırımlı, (2017: 92) bu bağlamda etnik kimliklerin ve etnik bağlılıkların toplumsal ilişkilerden bağımsız olamayacağını belirtmiştir. Çünkü etnik ve milli kimlikler değişmez sanılan “verili” özelliklerin aksine her dönemde kuşaktan kuşağa aktarılacak şekilde yeniden tanımlanmaktadır. Kimliklerin yapısal özellikleri, içerikleri ve sınırlarının değişmesinde bireysel tercihlerin rolü ön plana çıkmaktadır. Bu durum kimliklerin toplumsal çıkarlara ve günün koşullarına göre nasıl inşa edildiklerini göstermektedir. Fredrik Barth, etnik kimliklerin bireyler arası etkileşim ile kalıcı özelliklerinin değişime açık hale geleceğini belirtir. Barth “Bir etnik grubun bünyesinde varolan insan malzemesi değişmez değildir” (Barth’tan akt. Dieckhoff ve Jaffrelot, 2018: 73) diyerek etnik grupların oluşumunda rol oynayan ilksel bağların sosyal ve siyasal etkileşimlerin etkisiyle şekillendiğini ifade etmiştir.

Araçsalcı kuram, etnisitenin bir toplumsal organizasyon sonucunda kurulduğu görüşünü esas almaktadır. Bireyler etkileşim sonucunda farklı etnik gruplardan farklı birikimler, tecrübeler elde ederler. Böylelikle etnisite, siyasal ve sosyal gelişmeler doğrultusunda değişime uğramaktadır. Bu durum siyasetçilerin iktisadi, politik, toplumsal ve idari amaçları için etnisitenin toplumsal hayatta yönlendirilmesine, üretilmesine ve meşrulaştırılmasına yol açmaktadır (Oyman, 2016:13). Yani etnisite seçkin bir sınıfın rekabetleri, çatışmaları, sermayeleri ve politik istikballeri için siyasi bir kaynak olarak görülmektedir. Dolayısıyla araçsalcı kuramda etnisite, tarihsel ve kültürel kodlarla değil, siyasi bir fenomen olarak ele alınmıştır. Araçsalcı yaklaşımda etnisite özellikle seçkinlere farklı çıkar ve statü gruplarına siyasal, sosyal ve kültürel sermaye olanağı sunmaktadır. Bu yaklaşımda seçkinlerin veya elit sınıfların kaynak yarışı içerisinde varlık göstermeleri söz konusudur. Buradaki amaç siyasal kazanç elde etmek için kitlelerin desteğini kazanmaktır (Hutchinson ve Smith, 1996).

Etnik grupların temel kültürlerinin, siyasal eğilimlerinin ve sosyal yapılarının siyasetçilerin yönlendirmelerine açık olduğunu belirten Sağır ve Akıllı, seçkinlerin değişik etnik grupları kullanarak ve bu grupların kültürel öğelerini değişime zorlayarak siyasal iktidar, ekonomik çıkar ve sosyal statü noktasında bir yarış içerisinde avantaj elde etmeye çalıştıklarını ifade ederler (Sağır ve Akıllı, 2004: 13).

Yapısalcı (Constructivist) Kuram

İnşacı kuram, ilkçi kurama karşı tepki olarak ortaya çıkan yaklaşımlardan biridir. Yapısalcı kuram etnik kimliklerin ve kültürün değişimini dinamik bir süreç içerisinde ele almaktadır. Bu bağlamda yapısalcı kuramın ileri sürmüş olduğu bir takım temel tezler vardır. Yapısalcı kuramcılar etnisitenin sosyalleşme sonucunda ortaya çıkan bir kimlik olduğunu belirtirler. Bu kuram sosyalleşme temelinde değerlendirildiği için ismini inşa kelimesinden almıştır. Yapısalcı kuramda etnik kimlikler esnek ve değişkendir. Çünkü inşacılar göre, etnisite terimi dinamik bir olgudur. Toplumsal değişimler etnik aidiyetleri ve etnik bağlılıkları dönüştürerek yeniden inşa

ederler (Sağıroğlu, 2014: 58). Taştan, bireylerin sadece tek bir kimliğe değil çeşitli etnik kimliklere sahip olmaları ve kimliklerin farklı değişkenlere göre değişmesini yapısalcı yaklaşımı benimseyenlerin kabul ettikleri iki temel görüş olduklarını dile getirir. Dolayısıyla etnik kimlikler yalın değildir. Etnik, kültürel ve ulusal bir öz bulunmamaktadır. Etnisite toplumsal bir kategori olarak demografik bir özelliğe sahiptir (Taştan, 2010: 217). Yapısalcı kuramda yapının temel unsurları toplum ve birey ilişkisinde etkin olmaktadır. Giddens'e göre, yapısalcı kuramda yapı hem toplumsal değişkenleri etkiler hem de toplumsal değişimlerden etkilenmektedir. Bu yüzden etnik kimlik, din, dil, kültür vb. yapısal unsurlar eylemlerin etkileşimleri, ilişkileri ve toplumsal üretim süreçlerinde ortaya çıkarlar veya yeniden inşa edilirler (Giddens, 2008).

Marksist Kuram

Marks, toplumsal yapıyı ve toplumsal değişkenleri ekonomi, sınıf ve üretim ilişkileri bağlamında ele almıştır. Toplumsal sınıfların çatışmasını vurgulayan Marks, egemen sınıfların sosyo-ekonomik değişimini, sınıf çelişkilerini ve sınıf mücadelelerini (burjuva-proleterya) sosyolojik açıdan değerlendirmiştir. Marks'ın temel çalışmaları ve ele aldığı kavramlara bakıldığında etnisite gibi grup kimliklerinin yerine sınıf kategorilerini tercih ettiği görülecektir. Bu yüzden Karl Marks ve Friedrich Engels'in etnisite ile ilgili görüşleri sınırlıdır. Marksist düşüncede etnik gruplar arasındaki mücadelelerin temel nedeni sınıf mücadelesidir. Çünkü Marksist kuramcılar etnik çatışmanın egemen sınıflar tarafından üretildiğini iddia etmektedirler (Horowitz'den akt. Sağıroğlu, 2014: 61). Arslantürk ve Amman'ın ifade ettiği gibi Marx'ın en büyük katkısı ekonomik olayların toplum içindeki önemine dikkat çekmesidir. Fakat bu durum sosyal ilişkileri tek bir sebep ile açıklama eğilimine sahiptir. Bilindiği gibi günümüzde sosyal olaylar ve sosyal değişkenler fonksiyonel bir ilişkiye dayanmaktadır (Arslantürk ve Amman, 2013: 90). Olaylar ve değişkenler arasındaki organik bağ neden-sonuç ilişkisinde gerçekleşir. Marksist kuramcılar ise, sosyal ilişkilerin kontrolünü egemen sınıfın hegemonyasında görmektedirler. Etnik gruplar kapitalist sistem içerisinde kapitalizme yarar sağlayacak unsurlar haline getirilirler. Sınıflar arası etnik mücadeleler yapay bir çatışma ortamında kapitalistin yönetimine artı-değer olarak kazandırılır. Böylelikle Marksist kuramda, bireylerin (işçi sınıfı) sınıf bilinci yanlış yönlendirilerek kapitalist sınıfın üretim üzerindeki etkisi ile etnik ve kültürel kimlikler kontrol altına alınmış olur.

Max Weber'de Etnisite Kavramı ve Etnik Kimlik

Max Weber, etnik grup terimini inceleyen ilk sosyal bilimcidir. Statü grupları bağlamında ırk, etnisite, etnik kimlik, kültür, tarih ve ulus gibi konuları sosyolojik açıdan analiz etmiştir. Weber'in etnik grup tanımlamasında; insan gruplarının fiziksel özellikleri, gelenekleri, kolonileşme hareketleri ve göçler sonucunda oluşan ortak bir bağlılık ile kökene dair özel bir inanç aidiyeti bulunmaktadır (Sağır ve Akıllı, 2004). Weber'in etnisite vurgusunda nesnel bir kan bağı ilişkisi aranmaz. Etnik gruplarda üyeliğin rasyonel bir zorunluluk gerektirmediğini belirten Weber, statü gruplarına göre etnik kimliklerin doğasını açıklamıştır. Tatlıcan'a (2011: 90) göre Weber, Marx'ın sınıf kategorisi yerine insan eylemlerinin yaşantısında önemli olan statü veya statü gruplarını geliştirmiştir. Statü gruplarının sadece saf kan bir antropolojik özellik göstermediğini ifade eden Weber, statü gruplarının belirgin nitelikteki özel bireyleri veya aşırı tipteki kişileri ürettiğini dile getirir (Weber, 1987: 185-186). Başka bir deyişle Weberci düşüncede etnik grup, bireyin farklı gruplarla etkileşimi, iletişimi ve bütünleşmesi sonucunda ortaya çıkan bir aidiyet biçimidir.

Oyman'ın (2016) ifade ettiği gibi, etnik gruplar siyasal bir bütünlük ile mevcut olurlar. Çünkü etnik gruplar tarihsel ve kültürel koşullara göre siyasallaşmaktadır. Weber ise etnisite olgusunu; tarihin, kültürün örf ve adetlerin ortaklığına inanan bir sosyal grup olarak tanımlamaktadır. Weber bu tanımlama ile etnisiteyi bir ulus gibi inşa edilmiş veya üretilmiş bir kavram olarak görmektedir. Etnik grup ise biyolojik özellikler ile geleneklerin benzerliğinde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bir etnik grubun üyeliği için genetik bir bağın olması beklenemez. Etnik gruplar ya kendiliğinden oluşur ya da değişim sürecindeki diğer grupların yapısal özelliklerinden etkilenerek ortaya çıkarlar (Oyman, 2016: 16).

Çelik'e göre, Weber etnik değişimlerin kısa dönemde yaşanmayacağını belirtmiştir. Etnik kimliklerin oluşumunda sosyal yapıdaki farklılaşmalar önemlidir. Çünkü zamanla geleneksel değerler bile değişerek kaybolur fakat yeni davranış kalıplarında farklı formlarda varlıklarını sürdürürler (Çelik, 2013: 34).

SONUÇ

Bu çalışmada etnik kimliklerin yapısı, oluşumu, değişimi ve çeşitliliği etnisite kuramları bağlamında ele alınmıştır. Etnisite algısı ve tanımı zamanla değişebilir ve farklı toplumlarda farklı anlamlar kazanabilir. Etnisitenin sadece belirli sınırlarla ifade edilemeyeceği buna karşın etnik grupların şekillenebileceği ve dönüşebileceği anlaşılmıştır. Kültürel öğeler, din, dil, tarih ve coğrafya etnik kimliklerin yapısal bileşenlerini ve toplumsal statülerini belirleyen önemli unsurlardır. Etnik kimliklerin sadece bir etiket veya bireylerin kendilerini tanımlama biçimi olmadığı, aynı zamanda siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel unsurlarla ilişkili olduğu vurgulanmıştır. Etnik kimliklerin anlaşılmasının toplumsal önemi belirtilmiştir. Çünkü etnisite, bireylerin yaşamını politik ve sosyal bağlamda etkileyen dinamik ve karmaşık bir olgudur. Bu anlamda etnisitenin toplumsal eşitsizliklerin oluşumunda etkili olduğu ifade edilmiştir.

Etnisite kuramları arasındaki ortak noktalar ve farklılıklar etnisitenin çok boyutlu ve karmaşık yapısını göstermektedir. Bu teorik tezlerle ilgili olarak kimlik inşasında yeni dinamiklerin tartışmaya açık olduğu ön görülmektedir. Etnisite kuramları, birey-grup-toplumsal yapı ve dinamikleri anlamak açısından bir çerçeve sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akıllı, S. H. (2003). *Etnisite Olgusunun Kavramsal Sınırları ve Modernite Açısından Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Antalya.
- Akıncı, A. M. (2014). Fransa'daki Türk Göçmenlerinin Etnik ve Dini Kimlik Algıları, *Bilig Dergisi*, (70), 29-58.
- Aktürk, Ş. (2006). Etnik Kategori ve Milliyetçilik: Tek-Etnikli, Çok-Etnikli ve Gayri- Etnik Rejimler, *Doğu Batı Dergisi*, (38), 22-53.
- Aktürk, Ş. (2013). *Türkiye'nin Kimlikleri*. (1. Basım), İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Anık, M. (2012). *Kimlik ve Çokkültürcülük Sosyolojisi*. (1. Basım), İstanbul: Açılım Kitap.
- Arslantürk, Z. ve Amman, T. (2013). *Sosyoloji*. (9. Basım), İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Baumann, G. (2006). *Çokkültürlülük Bilmecesi*. (Çev. Demirakın, I.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Bilgin, N. (1994). *Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu*. (1. Basım), İzmir: Ege Yayıncılık.

- Bostancı, N. M. (2003). Etnisite, Modernizm ve Milliyetçilik, *Türkiye Günlüğü*, 5(75), 5-32.
- Çelik, N. (2013). Max Weber’de Etnisite Kavramı, *Sosyoloji Dergisi*, (29), 23-38.
- Dieckhoff, A. and Jaffrelot, C. (2018). *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek*. (Çev. Çetinkasap, D.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eriksen, T. H. (1993), Ethnicity and Nationalism, *Anthropological Perspectives*, London and Boulder, Col.: Pluto Press.
- Geertz, C. (1994). Primordial and Civic Ties. *Nationalism*. (Der. John Hutchinson and Anthony Smith), Oxford University Press, Oxford, New York.
- Gellner, E. (2016). *Milliyetçiliğe Bakmak*. (Çev. Coşar, S. ve Özertürk, S- Soyarık, N.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Giddens A ve Sutton W. P. (2014). *Sosyolojide Temel Kavramlar*. (Çev. Esgin, A.). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Giddens, A. (2008). *Sosyoloji*. (1. Basım), İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Hutchinson, J. and A.D. Smith. (1996). Ethnic Groups and Ethnic Identity Formation. *Ethnicity*. New York: Oxford University Press.
- Nişancı, Ş. ve Işık, C. (2015). Etnisite Kavramının İdeolojik Serüveni, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(9), 195-224.
- Oyman, N. (2016). *İrk Etnisite ve Din Van Örneği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Önder, T. A. (2015). *Türkiye’nin Etnik Yapısı*. (56. Basım), Ankara: Kripto Yayınevi.
- Özben, M. (2017). *Sosyolojik Kafa*. (2. Basım), Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Özdemir, Y., Şimşek, U ve Aktaş, E. (2008). Postmodernite ve Etnisite, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12 (2), 325-336.
- Özkırımlı, U. (2017). *Milliyetçilik Kuramları*. (7. Basım), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Popeau, J. (2014). İrk/Etnisite. Chris Jenks (Ed.), (Çev. Çapçioğlu, İ.) Temel Sosyolojik Dikotomiler içinde (s. 236-253). Ankara: Atıf Yayınları.
- Riutort, P. (2017). *Sosyolojiye Giriş Dersleri*. (1.Basım), (Çev. Gürcan, E.C.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Roger, A. (2008), *Milliyetçilik Kuramları*. (1. Basım), (Çev. Kılıç, A.U.). İstanbul: Versus Kitap.
- Sağır, Ö. M. ve Akıllı, S. H. (2004). Etnisite Kuramları ve Eleştirisi, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28 (1), 1-22.
- Sağiroğlu, Z. A. (2014). *Türkiye’de Etnisite, Din ve Önyargı: Üniversite Öğrencileri Örneği*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Smith, D. A. (2016). *Milli Kimlik*. (8. Basım), (Çev. Şener, B.S.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Somersan, S. (2004). *Sosyal Bilimlerde Etnisite ve İrk*. (1. Basım), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Taştan, K. Y. (2010). Etnisite Kuramları, *Düşünce Dünyasında Türkiz Dergisi*, 1(6),199-228.
- Tatlıcan, Ü. (2011). *Sosyoloji ve Sosyal Teori Yazıları*. (1. Basım). İstanbul: Sentez Yayınları.
- Uluç, N. (2003). “Anlaşılmaz” Olan Aslında Kim?. *Pivolka*, 2(9), 3-4.

- Weber, M. (1987). *Sosyoloji Yazıları*. (2. Basım), (Çev. Parla, T.). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Yalçın, R. (2014). Etnisite ve Milliyetçilik: Eleştirel Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 69(1), 189-215.
- Yang, P. Q. (2000). *Ethnic Studies Issues and Approaches*. New York: State University of New York Press.
- Yanık, C. (2013). Etnisite, Kimlik ve Milliyetçilik Kavramlarının Sosyolojik Analizi, *Kayı Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, (20),225-237.
- Zencirkıran, M. (2016). *Sosyoloji*. (4. Basım), Bursa: Dora Yayıncılık.